

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію (монографію) Ірини Володимирівни Пупуре
«Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма
романтичного орієнталізму: на матеріалі
західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст.)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальностями 10.01.05 – порівняльне літературознавство
та 10.01.04 – література зарубіжних країн

*И слово вещее – не ложно,
И свет с Востока засиял,
И то, что было невозможно,
Он возвестил и обещал.*

*И, разливаясь широко,
Исполнен знамений и сил,
Тот свет, исшедший от Востока,
С Востоком Запад примирил.*

В. Соловьев

Є в історії літератури теми / проблеми, які в силу своєї масштабності та глибини проблематики є невичерпним джерелом для дослідників. Є в історії літератури епохи, зміст яких не вичерпується хронологією історичних подій або особливостями естетичних течій та напрямів. То епохи, в яких естетичні засади не тільки формують новий образ мистецтва, але й проникають у всі сфери життя і у буттєву свідомість, наповнюючи її філософським змістом, духовними ідеалами. То епохи, в яких філософсько-естетичні виміри, що їх визначає мистецтво, стають невід'ємною складовою повсякденності і у такий спосіб породжують особливий тип буттєвої свідомості, в якому естетичні ідеали літературного світу стають основою життєвої позиції та життєвого світогляду. То епохи, які стали знаковими для світового літературного процесу, визначивши на століття вектори його розвитку. Такою була епоха романтизму – складна, суперечлива, бурхлива, щедра на філософські роздуми та естетичні маніфести, велична у своїй творчій свободі та духовних поривах – і тому неосяжна в межах навіть сотні наукових досліджень.

16/05/2018

Висновку, що чіткого визначення романтизму не існує, доходять всі, хто торкається цієї складної теми. Не менше складнощів приховують для дослідників ті чинники, що зіграли провідну роль у становленні романтизму як мистецького напрямку і до яких належить тема Сходу – невід’ємна складова романтичної естетики. 1. Саме Схід мислиться як важлива частина романтичного двосвіття, бо в силу свого відторгнення від європейської цивілізації він не розтратив духовні ресурси, і східне начало як цінність справжня протиставлялося романтиками західному, європейському образу життя – цінності удаваній. 2. Звідси джерело пошуків романтичного ідеалу та гармонії саме на Сході, який вважався взірцем цілісного світосприйняття. 3. Саме Схід був уособленням концепції тієї єдності Бога та буття, якої прагнули романтики (особливо виразно – німецькі). 4. Східна тема внаслідок специфіки образу східної культури з її красою та жорстокістю, що межує з варварством, загостренням пристрастей, великодушністю та ненавистю укоренила у романтичній естетиці та поезиці один з найважливіших її принципів – принцип контрасту. 5. Скрупульозне відтворення місцевого колориту, звичаїв, релігійних обрядів східних народів та країн як просторів, що реально існують, збагатило жанрову систему романтичної літератури, зокрема сприяло оформленню жанру ліро-епічної поеми. 6. Письменники Західної Європи та Росії всупереч політиці та колоніальній ідеології імперій створювали в мистецтві привабливий образ Сходу, що сприяло початку та розвитку діалогу культур Сходу та Заходу. Маючи як творчу інтенцію їх протиставлення, романтики змогли затвердити універсальні цінності, те спільне, що поєднує народи. 7. Ця позиція значно вплинула на осмислення східної теми літературами наступних епох, зокрема літературою і філософією Срібного віку, підґрунтям якої стала концепція всеєдності В. Соловйова, що уособлювала синтез культур Сходу та Заходу. Все це – саме той імідж Сходу, який створювали романтики, і кожний пункт вказаного міг би стати окремою темою докторської дисертації. В рецензованій роботі ми побачили вдалу спробу осягнути майже всі. Тому зазначаємо, що обрана Іриною

16/05/2018

Володимирівною тема дослідження, безперечно, є актуальною. Імагологічний зріз та мета роботи – «продемонструвати національні варіанти романтичного орієнталізму як типологічно-подібні й оригінальні літературні явища, сформовані за ідентичними імагологічними законами» (с. 12) визначають її наукову новизну і цінність.

На особливу увагу заслуговує методологічний ракурс дисертації. Тут імпонує синтез традиційних (класичних) та сучасних підходів до аналізу літературних текстів, де кожній заявленій проблемі відповідає конкретний підхід – імагологічний, порівняльно-типологічний, генетико-контактологічний, біографічний, інтертекстуальний, міждисциплінарний, інтерпретаційний, постколоніальний методи.

Дисертація (монографія) І.В. Пупурс логічно структурована. Кожний з шести розділів орієнтований на осмислення певного ряду проблем. Це визначення імагологічної парадигми романтичного орієнталізму та осмислення її основних концептів; теоретичне обґрунтування поняття «імагопозиції» та визначення й вмотивування моделей орієнтації – паломницької, мандрівної, наукової, невільницької; обґрунтування поняття «геокультурне імаго» та осмислення ключових імагем – єгипетського, індійського, кримського, степового; вмотивування декоративного імаго Східного – умовного, казково-міфологічного, алегорично-символічного, інтерпретаційного; осмислення типово-орієнтальних імагоперцепцій; визначення східної імагемосемантики в етнічних імагемах. Проте всі вони підпорядковані єдиній ідеї дослідження. Аналіз цих питань передбачає здатність до теоретичних узагальнень і конкретизувань, до визначення найактуальніших аспектів дослідження, логічного формулювання висновків, що безумовно майстерно демонструє дисертантка.

У першому розділі дисертації (монографії) «*Теоретико-методологічні основи дослідження: романтичний орієнталізм та імагологічна парадигма*» визначається стратегія дослідження. Відштовхуючись від відомих вітчизняних та зарубіжних літературно-теоретичних і критичних концепцій,

авторка не тільки доповнює їх своїми міркуваннями, але *вибудовує власну теоретичну концепцію* імагології романтичного орієнталізму, яка містить всі належні елементи класичної теорії – визначення предмету дослідження (імагологічна парадигма), виокремлення його смислової та понятійної сутності (сукупність національних іміджів різних варіантів Східного як типологічно подібних та створених за ідентичними законами імаготворення), критерії класифікації (за імагопозицією, за імагопоетикою, за типово орієнтальною імагоперцепцією, за етнічною імагосемантикою) та ракурси дослідження (літературознавчий, національно-історичний, соціальний, психологічний), типологічну ідентифікацію (зіставлення національних варіантів романтичного орієнталізму), вмотивування методологічних підходів до вивчення. Логіка та переконливість теорії дисертантки не викликає заперечень, її міркування цікаві, обґрунтовані, виважені і, звісно, новаторські, що свідчить про високий рівень її наукової підготовки та філологічної майстерності.

Дуже приваблює в дисертації (монографії), по-перше, виваженість і ґрунтовність, з якою опрацьований величезний арсенал теоретичних наукових розвідок; по-друге, численність та розмаїття іншомовних наукових джерел (англійських, французьких, німецьких, польських), переклад яких І.В. Пупурс представила у роботі. Наголосимо, що колосальна праця дисертантки в цьому напрямку зробила доступним для українських науковців значний масив зарубіжних досліджень, опанування яких сприяє більш плідній роботі як в теорії компаративістики, так і у просторі аналізу іншомовних творів.

16/05/2018 Безумовною новацією дисертантки є розширення термінологічного апарату літературознавства в галузі імагології за рахунок введення нових понять, та їх обґрунтування. Так, І.В. Пупурс дає визначення поняття «імагопозиція» як «соціально-психологічного погляду на Інше (разом з тим і на себе), який проявляється певними поетикальними й семантичними ознаками у створених іміджах Іншого і Свого» (с. 34), виокремлюючи три

його виміри та зумовлені ними характеристики відповідних статусних імагопозицій: соціальний вимір (експектація, відповідна рецепція з боку реципієнта, несталість); психологічний вимір (пристрастність, емоційна напруга, флексибільність, ностальгійність, відчуття самотності й депресивність, благоговіння перед християнськими святинами); інформаційний вимір, пов'язаний з використанням алюзій, перефразувань, цитацій, ремінісценцій, кліше та ін.).

Не менш ретельно обґрунтовані авторкою категорії імагопоетики «геокультурне імаго», що ідентифікує Інше як географічний об'єкт, характеризується географічною правдивістю, тяжіє до типологічно-подібних структур, визначається самобутніми проявами авторських чинників, породжує образи-міражі, формується у фокусі авторської геокультурної стратегії щодо Іншого; та «декораційне імаго», що являє імагологічну форму передачі, зумовлену всіма авторськими текстуальними стратегіями щодо Іншого.

Чітке, переконливе визначення дається поняттю «імагемосемантика» як вираженню етнічними імагемами – етнографічними, антропологічними, гендерними, релігійними та іншими семантичними одиницями, за якими формується читацьке уявлення про етнос і його характер.

Концепція І.В. Пупурс вибудовується за принципом зіставлення та взаємопроникнення етнокультурних, геокультурних, соціально-психологічних та літературно-естетичних компонентів. У такий спосіб майстерно здійснюється і демонструється трансформація соціокультурних, етнологічних та геокультурологічних категорій в естетичні, їх обживання у художньому тексті. Дисертантка таким чином демонструє, як ракурс дослідження обумовлює розширення змісту літературознавчої термінології за рахунок залучення до літературознавчої сфери понять суміжних гуманітарних дисциплін.

Потужне теоретичне підґрунтя сповна було реалізоване у подальших розділах роботи, де представлений аналіз творів Східної тематики. У другому

розділі «*Імагопозиція та модель орієнтації*» авторка виокремлює чотири варіанти імагологічної позиції сприйняття Сходу та відповідні їм моделі Романтизованого Східного. Так, Паломницьке Романтизоване Східне, за слушною думкою дисертантки, передбачає створення іміджу Сходу виключно скрізь призму топографії Біблії та історії християнства. Ключовими маркерами поетики тут є біблійно-християнська інформація та психологічний стан паломника. Матеріалом для дослідження паломницької імагопозиції стали твори Ф.-Р. Шатобріана, А. Муравйова, І. Головінського, М. Гоголя. Дисертантка доводить, що типологічним для західно- та східноєвропейських літературних творів є приналежність до християнства, що обумовлює відповідний кут зору на Східне, самобутнє ж визначається приналежністю до різних конфесій християнства – католицтва та православія. Міркування авторки в цьому плані цілком слушні і не викликають заперечень.

Мандрівне Романтизоване Східне, як переконує авторка, є виразом найсуб'єктивнішої (індивідуальної) позиції, в якій найдетальніше проявляється авторське «Я» та його власні рецепційні пріоритети, що сприяє більш вільному поводженню зі східним матеріалом та не обмежує тематичне коло лише паломницьким. Цілком слушними тут є міркування І.В. Пупурс щодо обумовленості мандрівною імагопозицією особливостей поетики жанру. Так, визначається що мандрівна модель орієнтації формувалася в жанрах подорожі, щоденника, автобіографії, листа, поеми, ліричного вірша, історичної повісті тощо.

16/05/2018
 наукова імагопозиція, з якої автор сприймає Схід як науковий суб'єкт за допомогою емпірично-теоретичних методів дослідження і далі переноситься в літературний текст, осмислюється на матеріалі творів О. Селівського та В. Джонса.

Невільницьке Романтизоване Східне представлене в образах в'язниці, неволі, відчуттях депресії, ностальгії, що обумовлює відповідний кут зору на

Східне як вороже, Чуже, формуючи інформаційно-негативний імідж Сходу (твори Т. Шевченка, О. Бестужева-Марлінського, М. Лермонтова).

Третій розділ «Геокультурне імаго: ключові імагеми романтичної орієнтації» присвячений дослідженню Романтизованого Східного Єгипетського, Індійського, Кримського, Степового. Тут, ретельно аналізуючи численні твори, І.В. Пупурс виокремлює і переконливо обґрунтовує ті імагологічні чинники, що обумовлюють зближення англійської, французької, російської, української літератур. Авторка ретельно характеризує ключові імагеми геокультурного імаго – природно-географічні, архітектурні, мовні та літературні, релігійно-обрядові, соціальні тощо). Розбіжності у створенні геокультурного імаго в кожній літературі зумовлені індивідуально-авторськими та національно-історичними чинниками.

Цікавий засіб реалізації геокультурного імаго наданий у четвертому розділі дисертації (монографії) «Декораційне імаго: прийоми декорування Східного», в якому продемонстрований філологічно вишуканий аналіз чотирьох видів декораційного імаго. Визначаючи декораційне імаго як текстуальну стратегію, в якій в умовних, казково-міфологічних, алегорично-символічних та інтерпретаційних формах виражаються в тому числі і геокультурні чинники, авторка осмислює Романтизоване Східне Єгипетське, Індійське, Палестинське, Кримське, Кавказьке, Степове, Перське. Авторка переконлива у своїй думці про те, що національне розмаїття Сходу типологізується і індивідуалізується залежно від авторської стратегії. Так метою казково-міфологічної текстуальної стратегії є не фіксація достовірності геокультурних артефактів, а створення фантасмагоричного простору, властивого жанру казки. Тут хотілося б почути думку дисертантки про чим відрізнялися казкові орієнтальні твори романтиків від таких же творів неорієнтальної тематики, адже цей жанр був улюбленим серед романтиків, в казці вбачався прояв народного генія, духа нації?

Досить переконливим, на наш погляд, є аналіз алегорично-символічного Романтизованого Східного як завуальованої реалії свого.

Дисертантка яскраво вимальовує контраст Східного й Західного, в якому Західне постає як Чуже (в духовному вимірі), а Східне – як бажане Своє. Матеріалом тут є твори Т. Мура «Лалла-Рук» і Т. Шевченка «Кавказ» та «Марія», в яких акцентуються безперечно позитивні риси східних народів – відвага, мужність, гордість, бунтарство, прагнення волі тощо. Авторка слушно підсумовує, що тут гетероїміджі й автоїміджі романтиків зливалися в єдине ціле, оскільки створювалися образи азіатів і азіатських країн, які несли подвійну інформацію: відкрити – про Схід, приховану – про Захід.

Перспективним, на думку опонента, є виокремлення інтерпретаційного імаго, в якому Романтизоване Східне постає як автентичне Східне. Авторка переконлива в думці про те, що саме в інтерпретаційному декораційному імаго, реалізованому в численних перекладах східно-літературних творів, геокультурне презентується як справжнє, не спотворене і не перекручене, тільки передане засобами європейських мов, дещо поетизоване, «одомашнене» Азійське.

В основному позитивне враження справив аналіз імагологічних перцепцій, наданий у п'ятому розділі «Типово орієнтальні імагоперцепції», де дисертантка зупиняється на таких концептах іміджу Сходу, як «екзотика», що проявляє себе у контексті «східної традиції», «східного персонажу», «східного пейзажу», «східного декору», «азійської розкоші», теми «дикунства», «азійської таємничості» та «містицизму». В цьому ж ключі аналізуються концепти «Своє» і «Прасвоє», які є вираженням спорідненого ставлення до Східних цінностей і пов'язане із Біблійно-християнським Романтизованим Східним та контекстом давньо-східних культур – Індійської, Єгипетської, Кавказької як прабатьківщини людства та європейської цивілізації.

Дещо інакше виглядає концепт «небезпека», в якому реалізуються перцепції «Схід – ворог» та «Схід – антипод Заходу». Тут, на нашу думку, точка зору дисертантки вдається дискусійною. Маємо на увазі твердження про те, що «для англійських романтиків першорядними антигероями зі Сходу

стали «ворожі мусульмани»» (с. 255). Як приклад І.В. Пупурс наводить твори В. Скотта та Р. Сауті, в яких «ворожі маври» описуються як «хмара саранчі», а «їх жорстокість, сміливість, похитливість, любов до розкоші затверджуються як константи національного характеру» (с. 256). Проте, поперше, у творах вказаних письменників йдеться не про східний народ, а озброєне військо, що нападає. Це передусім ворог під час війни, і поведінки ворога, як здається, замало для висновку про національний характер. По-друге, згідно з класифікацією самої ж дисертантки, твори В. Скотта, який ніколи не був на Сході, доречно було б віднести до декоративного умовного імаго, що, як слушно зазначається у роботі, «зустрічається в орієнтальних текстах романтиків, які не бачили на власні очі азійського регіону. Їхні уявлення про Східне сформувалися виключно через рецепцію інших гетероїміджів, почерпнутих із книжок» (с. 199). Тут, як здається, висновки дисертантки дещо передчасні.

Більш репрезентативним для теоретичної концепції дисертантки і гармонійним, на думку опонента, є шостий розділ «*Імагемосемантика: етнічні імагеми*», в якому наданий дуже цікавий аналіз етнографічно-антропологічних, гендерних та релігійних імагем. Не викликають заперечень міркування І.В. Пупурс щодо «єгипетського характеру», репрезентантом якого є, звичайно, образ Клеопатри. Тут матеріалом для дослідження стали твори Шатобріана, Лендора, Нерваля, Пушкіна, Готьє, Воробкевича. Дуже тонкі і цінні спостереження дисертантки переконливі (маємо на увазі думку про те, що романтизований образ Клеопатри являє комбінацію з античного і ренесансного іміджів, а також вдалу спробу його проаналізувати «крізь виміж з різних єгипетських імагем – історичних, архітектурних, географічних тощо»). Ретельно також проаналізовані фемінні імагеми Гетманського «невільниця» та «фаворитка» та релігійні імагеми Мусульманського «Аллах» та «Магомет».

Дисертація І.В. Пупурс приваблює чіткістю, логічністю структури, визначеністю власної позиції, багатоаспектністю літературознавчого аналізу,

обґрунтованістю висновків, що є свідченням високого рівня літературознавчої підготовки авторки.

Але визнаючи вагомість наукового добутку Ірини Володимирівни, теоретичне і практичне значення її дисертації для подальшого розвитку цього напрямку дослідження, вважаємо необхідним зробити такі зауваження / запитання:

1. У роботі теоретичні положення обґрунтовуються на величезному літературному матеріалі, проаналізований значний масив художніх творів. Зважаючи на це, запитаємо, як, на думку дисертантки, змінювався імідж Сходу від ранніх форм романтизму до його пізніх проявів, від Шатобріана до Готьє?

2. У другому розділі аналіз імагопозиції «мандрівне» дещо розпорошений, фрагментарний, мабуть, внаслідок надто великої кількості заявлених творів. Хотілося б більш докладного аналізу, адже «мандрівне» найрепрезентативніша імагопозиція щодо створення образу Сходу у романтиків.

3. В естетиці романтизму ключовою домінантою є посилений індивідуалізм, що знайшов своє втілення у відповідному типі героя. Хотілося б почути думку дисертантки з приводу того, який тип героя, або які типи, представлені у «східних» творах романтиків? Як проявляються в аналізованих текстах маркери саме романтичної літератури?

Особлива думка. Твердження «романтичний орієнталізм був породжений імперіалістською політикою, колонізаторським ставленням до азіатів як до нижчої раси, ворожого Іншого (це більше притаманно німецькій, французькій та російській моделям)» на с. 6 дисертації (біографії) є занадто категоричним. Величезний вплив на світову літературу (відчутний і сьогодні), який справили романтики завдяки своїм ідеям – як естетичним, такі світоглядним, спростовує це твердження.

Підкреслимо, що поставлені питання є результатом роздумів, на які надихає представлена робота, і ніяк не зменшують цінності наукового

дослідження Ірини Володимирівни Пупурс – самостійного, завершеного і ґрунтовного. При цьому варто зазначити, що отримані в дисертації результати стосуються обох спеціальностей, за якими дану роботу винесено на захист – як 10.01.05 – порівняльне літературознавство, так і 10.01.04 – історія зарубіжної літератури.

Зміст дисертації розкритий у 36 публікаціях (з них 15 надруковані у фахових виданнях України, 8 – у закордонних виданнях) та відмінно виконаному авторефераті.

Все вищезначене дає підстави для висновку: дисертація Ірини Володимирівни Пупурс «Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст.)» виконана на належному методологічному та науковому рівні і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка, безперечно, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.05 – порівняльне літературознавство та 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської
філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля

Г.А. Степанова

16/05/2018